

Vpliv represivnih dejavnikov na zlorabe kreditnih in plačilnih kartic v Sloveniji

Miro Gradišar*

Igor Lamberger**

Prispevek govori o vplivu represivnih organov, zakonodaje in izrekanja sankcij na obseg zlorab plačilnega prometa s kreditnimi in plačilnimi karticami. Plačilni promet je ena izmed pomembnih dejavnosti bank, z njim pa se ukvarjajo tudi druge finančne ustanove. Elektronski plačilni promet je zaradi nižjih stroškov, hitrosti in uporabnosti v naglem vzponu, žal je zaradi težavne in včasih nezadostne zaščite elektronskih plačilnih sistemov pogosto tarča napadov. Država s kazensko zakonodajo in represivnimi organi ureja in skrbi za spoštovanje pravnega reda in spoštovanje družbenih norm. Vpliv državnih ukrepov na elektronski plačilni promet oziroma na število zlorab na tem področju je zato pomembno vprašanje pri zatiranju kriminalitete in oblikovanju njene politike. Da bi ugotovili vpliv teh dejavnikov, je bila opravljena raziskava, ki je s študijo primerov, izvedbo ankete ter zbiranjem in analizo številčnih in kakovostnih podatkov potrdila vpliv represivnih dejavnikov na zlorabe kreditnih in plačilnih kartic.

Ključne besede: elektronski plačilni sistemi, elektronsko bančništvo, finančna kriminaliteta, zlorabe, goljufije, banke

UDK: 343.721 : 336.777 + 336.71 : 004.738.5

1 Uvod

Naloga bank je posredovanje oziroma prenos sredstev med posameznimi skupinami gospodarskih subjektov in posamezniki. Delovanje banke se začne s sprejemanjem vlog strank in pridobivanjem drugih oblik financiranja. Brezgotovinsko poslovanje, ki ga omogočajo kreditne in plačilne kartice, se je v sodobnem plačilnem prometu zelo razvilo in ponekod že presega gotovinsko plačevanje. Kreditne in plačilne kartice imenujemo tudi plastični denar, saj se pojavljajo v obliki poenotenih plastičnih kartic z nanesenim magnetnim zapisom in zapisom v elektronskem vezju. Elektronski načini plačilnega prometa so kljub mnogim zaščitam še vedno slabo varovani. Imajo mnogo slabosti delovanja in tudi nadzora. Praksa kaže, da je največja slabost magnetni zapis na plačilnih in kreditnih karticah, ki jih največkrat zlorabljajo.

* Miro Gradišar, redni profesor, doktor znanosti, Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

** Igor Lamberger, magister ekonomskih znanosti, univerzitetni diplomirani ekonomist, zaposlen na Generalni policijski upravi, Policijski akademiji kot predavatelj in zunanji sodelavec (višji predavatelj) Fakultete za varnostne vede, Univerze v Mariboru. Znanstveni članek je nastal v okviru doktorske disertacije, ki jo piše pripravljala na Ekonomski fakulteti Univerze v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Mira Gradišarja z Ekonomske fakultete, Univerze v Ljubljani, in somentorstvom prof. dr. Sama Bobka z Ekonomsko poslovno fakulteto, Univerze v Mariboru.

2 Banke in plačilni promet

Pod vplivom gibanj in sprememb na gospodarskem, političnem, družbenem in pravnem področju so se sčasoma oblikovale različne vrste kreditnih institucij¹ (bank). Poslovne banke razdelimo po poslovni strukturi (univerzalne in specializirane banke), območju delovanja (lokalne, regionalne, nadregionalne in mednarodne), gospodarski usmeritvi (pridobitne gospodarske, nepridobitne in banke s posebnimi nalogami oziroma pospeševalne banke) in po pravni obliki (na ustanove zasebnega prava, javnopravne in združne).

Ko govorimo o ciljnih² poslovanja banke, jih lahko ločimo na tiste, ki jih lahko izrazimo vrednostno, in tiste, katerih konkretizacija nima svojega vrednostnega izraza. Prve imenujemo ekonomske cilje, ki se kažejo kot finančni rezultati, drugi so neekonomski, ker jih praviloma ni mogoče izkazati v finančni obliki. Med ekonomske cilje štejemo rentabilnost in gospodarsko rast banke. Neekonomski cilji so cilji, ki jih bankam postavljajo njihove članice, pa tudi imidž banke. Podoba banke je povezana z varnostjo plačilnega prometa.

Plačilni promet pomeni izvajanje denarnih plačil med posameznimi pravnimi in fizičnimi osebami ali z drugimi pravnimi in fizičnimi osebami. Pri izpolnitvi obveznosti

¹ Glogovšek, 2008.

² Bobek, D., 1992.

plačevanja med tem dvema subjektoma sodeluje ustrežna bančna ali druga finančna ustanova, zato spada plačilni promet med posredniške posle. Pravna ali fizična oseba pomeni plačnika in prav tako prejemnika, banka pa je pravna oseba, ki nastopi kot posrednica med plačnikom in prejemnikom. Plačilni promet, organiziran na tak način, je lahko gotovinski ali brezgotovinski. Tako je gotovinski denar poleg tega, da je denarna oblika, hkrati tudi sredstvo plačilnega prometa. Glede na sedež oseb, udeleženih v plačilnem prometu, ločimo notranji in mednarodni plačilni promet. Notranji plačilni promet poteka v državi, če pa ima ena izmed oseb, ki so bile udeležene v plačilnem prometu, sedež v drugi državi, govorimo o mednarodnem plačilnem prometu oziroma plačilnem prometu s tujino. Obstaja težnja, da bi čim več plačilnega prometa opravili brezgotovinsko. Pogoj za to je, da ima plačnik v banki račun in na njem denarno kritje. Popolnega brezgotovinskega plačevanja najbrž ne bomo nikoli dosegli, ker obstaja v vsakdanji rabi veliko drobnih plačil, ki jih je racionalneje plačevati z gotovino. Brezgotovinski način plačevanja se je najbolj uveljavil v poslovnem svetu. Podjetja v celoti uporabljajo brezgotovinsko plačevanje. Zato pa morajo imeti svoja denarna sredstva na banki v taki obliki, da jih je mogoče vsak trenutek dvigniti.

3 Elektronsko bančništvo

Razvoj tehnike in tehnologije je tudi ponudnike bančnih storitev oziroma storitev plačilnega prometa spodbudil k inovacijam, ki so prinesle nižanje stroškov in druge prednosti. Danes ima večina bank v svetu in tudi pri nas možnost za stike z uporabnikom po internetu. Poleg spletnih strani, ki jih imajo banke na internetu, ima velika večina bank tudi možnost za priklic informacij, njihovo izmenjavo in sprožitev obdelave podatkov na daljavo s stranko³. Med prvimi bankami, ki so uvedle poslovanje po internetu, je bila Stadsparkasse Dortmund. Tudi v tem primeru so bili računi zasnovani samo za transakcije po telefonih in bančnih avtomatih, a so delovanje že v letu 1996 razširili na internet.

Elektronsko bančništvo oziroma elektronsko bančno poslovanje je področje, ki se je v zadnjih letih izjemno razvilo v svetu, še večji razvoj pa je v izjemno kratkem obdobju doživelo v Sloveniji. Elektronsko bančništvo za fizične in pravne osebe se je pri nas od začetka reforme plačilnega prometa zelo razmahnilo. Pri nas v povprečju dve tretjini pravnih oseb že uporabljata elektronsko bančništvo, pri nekaterih bankah pa elektronske transakcije že pokrivajo 90 % vseh transakcij.

V Sloveniji se večinoma primerjamo z Evropsko unijo in nemalokrat ugotavljamo, da smo pod njenim povprečjem, vendar pa smo v elektronskem bančništvu v ospredju. Pri nas se plačila med strankami posameznih bank poravnava vsaj petkrat dnevno pri majhnih plačilih in takoj pri večjih zneskih. V povprečju se v državah Evropske unije izvajajo poravnave v enem do treh dneh. Enoviti evropski plačilni sistem (SEPA) določa opravljanje poravnav v naslednjem dnevu, kar je slabše, kot že dosegamo v Sloveniji. Predvidena je tudi vzpostavitev obdelave podatkov v realnem času, ko je obdelava podatkov pri plačevanju računov samodejna, kar pri nas deluje že več kot 15 let.

Opredelitev elektronskega poslovanja⁴ vključuje veliko več kot samo spletno prodajo in izmenjavo računalniških podatkov med uporabniki:

- ⇒ elektronsko trgovanje,
- ⇒ elektronsko bančništvo,
- ⇒ elektronsko plačevanje (potrošniško: e-čeki, e-gotovina, e-kartice, bankomati)
- ⇒ delo na daljavo,
- ⇒ elektronsko založništvo,
- ⇒ elektronska ponudba (katalogi, oglaševanje, videooglasji, videotekst),
- ⇒ elektronsko zavarovalništvo,
- ⇒ elektronsko borzno poslovanje,
- ⇒ elektronska prodaja (potrošniška, majhni bančni posli),
- ⇒ notranje elektronsko poslovanje v organizaciji.

Vzpon elektronskega poslovanja med pravnimi osebami in bankami sta pri nas povzročila tudi reforma plačilnega prometa in prenos računov gospodarskih družb z Agencije za plačilni promet na poslovne banke. Prejšnji način plačil prek Agencije za plačilni promet je namreč že poznal sistem elektronskega poslovanja. Z reformo plačilnega sistema so se poslovne banke spoprijele z množico novih strank, ki jim dotedanje tržne poti, po katerih so banke omogočale dostop do svojih storitev (bančno okence, bančni avtomat, telefakso sporočanje, teledom), zaradi obsega poslovanja niso bile dovolj. Že manjša gospodarska družba v povprečju dnevno opravi vsaj nekajkrat več transakcij kot fizična oseba, vrednost opravljenih transakcij pa je tudi nekaj stokrat višja. Zaradi tega sta za nove stranke pomembna sprotni vpogled v stanje računov in takojšnja možnost prenosa sredstev med strankinimi računi ali na račune drugih gospodarskih družb ali fizičnih oseb⁵.

³ Duclaux, D., 1996, str. 20–22.

⁴ Jerman Blažič, B., 2001, str. 129.

⁵ Lamberger, I., (2008 a).

4 Varnost elektronskega bančništva

Nastanek svetovnega spleta – medmrežja (interneta) je poleg novih možnosti stikov pomenil tudi nov prostor, ki omogoča stare in tudi povsem nove vrste zlorab in ga je v celoti nemogoče nadzorovati. Internetno omrežje samo po sebi ne zagotavlja potrebnih možnosti za varno komunikacijo oziroma za zaupno komunikacijo, potrebno za elektronsko bančništvo. Zato je treba komunikacijo oziroma računalniške sisteme in druge vire ustrezno zaščititi z združevanjem ustreznih metod, tehnologij in rešitev. Potrebno je združevanje ukrepov in njihova povezava v celoto, da bosta učinkovitost in s tem varnost čim večji, kajti 100-odstotne varnosti ni mogoče zagotoviti tudi zaradi prevelikih stroškov, ki so za to potrebni.

Z razvojem informacijske tehnologije so kazniva dejanja postala enostavnejša in bolj prikrita. Svetovni splet je omogočil, da vsak dan na različne elektronske naslove po vsem svetu roma ogromno različnih sporočil in ponudb, od katerih je veliko tudi takih, ki imajo namen pridobiti premoženjsko korist od naslovnika in ga oškodovati⁶.

Osrednja točka varovanja pri elektronskem poslovanju so viri, ki imajo za njihovega lastnika določeno vrednost in so izpostavljeni grožnjam. Organizacija⁷, ki posluje elektronsko, ima za zagotavljanje varnosti na voljo te varnostne storitve:

- ⇒ overjanje: preverjanje identitete subjekta,
- ⇒ zaupnost: informacije niso razkrite nepooblaščenim osebam,
- ⇒ neokrnjenost: ohranjanje pristnosti podatkov,
- ⇒ nadzor nad dostopom: preprečevanje nepooblaščenih uporabe,
- ⇒ preprečevanje zaničanja o sodelovanju pri poslovanju in
- ⇒ razpoložljivost: storitve elektronskega poslovanja so stalno na voljo.

Za zaščito uporabnika pred zlorabami so sistemi podatkovnih povezav zaščiteni z vrsto oblik zaščit, med njimi so:

- ⇒ gesla,
- ⇒ kriptografija,
- ⇒ elektronski podpis,
- ⇒ digitalni certifikati,
- ⇒ javni ključi,
- ⇒ varni protokoli in sistemi na internetu,
- ⇒ požarni zid.

Pri tako velikem številu opravljenih transakcij v plačilnem prometu se pojavljajo napake in neredko tudi kriminalna de-

janja. Kriminaliteto lahko delimo na tisto, ki jo storijo uslužbenci finančnih ustanov, in tisto, ki jo storijo stranke banke oziroma drugih finančnih ustanov. Obe je prav zaradi množičnih transakcij težko odkriti.

Računalniški kriminal⁸ je splošen izraz za uporabo računalniških sistemov pri nezakonitih dejanjih. Tak kriminal spada med gospodarsko kriminaliteto in gospodarstvu povzroča vedno večjo škodo.

Storilce⁹ kaznivih dejanj na področju računalniške kriminalitete lahko razvrstimo v tri skupine: zaposleni v organizaciji, zaposleni zunaj organizacije in računalniški zagnanci, imenovani tudi hekerji. V računalniško razvitih okoljih je računalniški kriminal vedno večji problem in z leti narašča. Posredna in neposredna škoda, ki ju računalniški kriminal povzroča v svetu, pa znašata milijarde dolarjev.

5 Plačilne kartice

Brezgotovinsko poslovanje, ki ga omogočajo plačilne kartice, se je v sodobnem plačilnem prometu zelo razvilo in ponekod že presega gotovinsko plačevanje. Kreditne in plačilne kartice imenujemo tudi plastičen denar, saj se pojavljajo v obliki standardiziranih plastičnih kartic z magnetnim zapisom. Magnetni zapis vsebuje vse podatke o imetniku kartice, banki izdajateljici in možnostih plačevanja in dvigovanja gotovine na bančnih avtomatih. Prav magnetni zapis je ena od slabosti plastičnega denarja, saj so zaradi nezadostne zaščite pogoste razne zlorabe¹⁰.

6 Zlorabe plačilnih kartic

Načinov zlorab plačilnih kartic je ogromno. Storilci se namreč dokaj hitro prilagodijo novim načinom zaščite in izkoriščajo tehnično-tehnološke in organizacijske pomanjkljivosti poslovanja. Zlorabe lahko razdelimo na tri skupine:

a) Zlorabe, ki jih povzroči imetnik

Za pridobitev plačilne kartice mora imetnik v banki odpreti tekoči ali transakcijski račun. Ob tem z banko sklene pogodbo, v kateri so zapisani pogoji in pravila poslovanja s kartico ter obveznosti imetnika. V pogodbi je lahko določen

⁶ Lamberger, I., 2005.

⁷ Jerman Blažič, B., 2001, str. 101.

⁸ Gradišar, M., 2003, str. 254.

⁹ Gradišar, M., Jaklič, J., Turk, T., 2007, str. 278.

¹⁰ Lamberger, 2009.

tudi znesek limita – dovoljenega negativnega stanja. Prav v povezavi z limitom se zgodi največ zlorab. Ti namreč zavestno presegajo dovoljeno negativno stanje. Tako kljub doseženemu limitu še naprej dvigujejo gotovino in plačujejo blago ali storitve. Največ takih zlorab je mogočih s kreditno kartico in kartico z odloženim plačilom.

Glede na socialni položaj lahko storilce zlorab uvrstimo v eno od teh skupin:

⇒ imetniki, ki svojo plačilno nesposobnost premoščajo z zadolžitvijo s karticami ali nakupom na obroke, zaradi špekulacij po zaslužku ali ugodnem nakupu, s katerim bodo finančno pridobili in z zaslužkom poravnali dolg. Pri takih početjih je nujno poznavanje sistema poslovanja;

⇒ plačilno sposobni imetniki, ki so trenutno zaradi različnih drugih razlogov v finančni stiski;

⇒ skrajni primer pa so tisti, ki brezglavo upravljajo, ne nadzirajo porabe svoje kartice oziroma uporabljajo za nakupe in plačila več različnih kartic in tako zabredejo v velike dolge, iz katerih se ne morejo rešiti. Zaradi teh dolgov pogosto zaidejo na poti kriminala.

b) Zloraba izgubljene ali ukradene kartice

Pri klasični kriminaliteti, kot so tatvine, vlomi in ropi, pridejo storilci kaznivih dejanj tudi do plačilnih in kreditnih kartic. Imetniki pa lahko kartice tudi izgubijo. Vse kartice, ki na tak ali drugačen način pridejo v roke nepoštenim posameznikom, so lahko zlorabljene, saj se z njimi dviguje denar ali plačujejo blago in storitve. Čeprav je treba pri plačilih s karticami preveriti istovetnost imetnika tudi z osebnim dokumentom, le malo prodajalcev to v praksi tudi počne. Zadovoljijo se s kolikor toliko podobnim podpisom na slipu, ki ga primerjajo s tistim na kartici, osebnih dokumentov pa praviloma ne zahtevajo. Izgubljene in ukradene kartice morajo imetniki kar najhitreje prijaviti izdajatelju, ki jih uvrsti na »stop listo«. Problem prepovedanih kartic pa je v tem primeru podoben kot pri prekoračitvi limita. Na elektronskih terminalih na prodajnem mestu je mogoče uporabo take kartice preprečiti v 24 urah od prijave, na klasičnih terminalih pa je nadzor težji. Storilci tovrstne kriminalitete so seznanjeni s 24-urnim rokom, ki jim je na voljo, preden se kartica pojavi na »stop listi«, zato je 90 % zlorab ukradenih in izgubljenih kartic v prvih 24 urah od kraje ali izgube.

c) Zlorabe s ponarejenimi karticami

Storilci kaznivih dejanj so vse bolj tehnično in tehnološko opremljeni in razpolagajo z napravami, s katerimi je mogoče magnetni zapis kartice prekopiirati in prebrati. Kartica se največkrat kopira pri plačevanju, ko njen imetnik ni fizično prisoten pri elektronskem ali klasičnem terminalu, kar

se največkrat dogaja v restavracijah. V trenutku, ko imetnik ne nadzira svoje kartice, se magnetni zapis kartice prekopiira. Zaradi tehnično-tehnološkega razvoja v računalništvu in informacijski tehnologiji pa storilci kopirajo podatke s kreditnih kartic tudi že na terminalih na prodajnem mestu in bančnih avtomatih. V nadaljevanju storilci izdelajo plastično kartico z magnetnim zapisom, ki je enak kot magnetni zapis prave kartice. S tako kartico storilci nemoteno plačujejo blago in storitve (s sodelovanjem trgovca), zlorabo pa lahko odkrije le imetnik pri pregledu prometa s svojo kartico, lahko pa tudi izdajatelj kartice, kadar se promet s kartico zelo poveča oziroma se s kartico dogajajo neobičajne stvari (plačevanje v oddaljenih državah, na različnih krajih hkrati ...). Ko imetnik odkrije zlorabo svoje kartice, jo izdajatelj uvrsti na »stop listo« in prepove plačevanje z njo.

Danes poznamo veliko načinov, kako priti do potrebnih podatkov, ki omogočajo zlorabo kartice, in veliko načinov zlorab:

- ⇒ pogled čez ramo ali »libanonska zanka«,
- ⇒ družinske goljufije ali zlorabe,
- ⇒ zamenjava plastike,
- ⇒ trojanski konj ali lažni bankomati,
- ⇒ zlorabe bankomatov zaradi fizičnih in tehničnih značilnosti,
- ⇒ ponarejanje kartic,
- ⇒ zlorabe nikoli prejetih kartic,
- ⇒ zlorabe števil in računov,
- ⇒ zlorabe na podlagi pridobljenih potrdil o nakupu ali dviigu,
- ⇒ ribarjenje,
- ⇒ zvaljanje,
- ⇒ zlorabe po internetu,
- ⇒ lažne prošnje za izdajo kartic,
- ⇒ zlorabe kartic, ki jih povzročijo trgovci.

Za uspešno preprečevanje zlorab plačilnih in kreditnih kartic nista dovolj samo tehnična zaščita in delovanje policije, ampak je treba vzpostaviti učinkovit varnostni model, sestavljen iz različnih sklopov, ki ravno z medsebojnim delovanjem dosegajo najboljše rezultate. Ne gre samo za informacijsko varnost (tehnično gledano), ampak za model varnostnega sistema, ki zajema preventivne in represivne dejavnike in ukrepe.

Ko kljub zaščiti pride do zlorab in varnostni sistem zlorabe zazna, se vključijo mehanizmi, ki na podlagi medsebojnega sodelovanja in obveščanja sprožijo ukrepe, ki preprečijo nadaljnje zlorabe (preklic kartice, zaprtje računa, obveščanje lastnika), na podlagi podatkov iz varnostnega sistema odkrijejo kraj zlorabe (bančni avtomat, plačilno mesto, terminal na prodajnem mestu), sprožijo ustrezne mehanizme, ki privedejo do storilca zlorabe in njegovega sankcioniranja, vključno s povrnitvijo škode.

Represivne dejavnike razdelimo na:

- ⇒ ukrepe, ki preprečijo možnosti novih zlorab z že zlorabljeno kartico (preklic kartice, zaprtje računa);
- ⇒ ukrepe, ki povzročijo odkritje kraja (točke) zlorabe kartice;
- ⇒ ukrepe, ki povzročijo odkritje načina in kraja pridobitve podatkov o pravi kartici s pomočjo kopiranja – CPC (Common point of compromise);
- ⇒ ukrepe, ki ob sodelovanju bank in izdajateljev kartic in policije izsledijo storilce zlorab;
- ⇒ mednarodno sodelovanje in povezovanje policije in bank pri odkrivanju storilcev zlorab;
- ⇒ vloga Europol in Interpol;
- ⇒ primerna zakonodaja za sankcioniranje storilcev in odvzem pridobljene premoženjske koristi;
- ⇒ povrnitev škode oškodovancem zlorab.

7 Vloga represivnih organov in generalna pre- vencija

Vloga represivnih dejavnikov je pomembna zaradi preprečevanja in omejevanja kriminalitete. Država oziroma oblast tudi na ta način poskuša vplivati na kriminaliteto. Tako je eden od dejavnikov zmanjšanja kriminalitete tudi delovanje vseh ustanov formalnega družbenega nadzorstva, kar naj bi zastraševalo morebitne storilce kaznivih dejanj.

Različne kriminološke teorije govorijo o dejavnikih, na podlagi katerih se storilci odločajo za kazniva dejanja, brez dvoma pa se zastraševalna vloga kazenskih sankcij povečuje z zvišano možnostjo prijete in kaznovanja storilca. Zato bi naj grožnja s kaznovanjem odvrčala ljudi od kaznivih dejanj, kar je sestavni del vseh kazenskopravnih sistemov in temelj preprečevalnih dejavnosti.

Zastraševanje delimo na dve vrsti. Posebno zastraševanje ali specialna prevencija se nanaša na preprečevanje novih kaznivih dejanj že znanih storilcev. V tem primeru naj bi zastraševalni učinek vplival na kaznovanega storilca, da ne bi nadaljeval novih kaznivih dejanj. Generalna prevencija pa ni usmerjeno samo na že znane storilce kaznivih dejanj, ampak na vse prebivalce države. Kazenske sankcije in iz tega izhajajoča kazen je opozorilo vsem morebitnim storilcem kaznivih dejanj in ima zastraševalni učinek na vse morebitne storilce¹¹.

Zlorabe bančnih in kreditnih kartic sicer spadajo v gospodarski kriminal, ki ima svoje značilnosti, ena izmed njih je

ravno težavnost preiskovanja zaradi zapletenosti, prikritosti in nevidnosti. Zaradi dobre organizacije storilcev in njihovega čezmejnega delovanja ima tovrstna kriminaliteta pogosto tudi vsa zahtevana merila, ki opredeljujejo organizirano kriminaliteto¹² in smo jih v Sloveniji prevzeli od EUROPOLA.¹³ Zato je preiskovanje kriminalitete v elektronskem bančništvu še posebej zahtevno opravilo za preiskovalce, saj govorimo o dobro usposobljenih in organiziranih storilcih¹⁴.

Organizirana, zlasti čezmejna kriminaliteta, je sodobna kriminaliteta, taka, ki se še razvija in se pojavlja v vedno novih oblikah, le motiviranost zanj ostaja vedno ista. Organizirani kriminalci lahko tudi gospodarski, kriminalci belega ovratnika, podjetniško-poslovni kriminalci oziroma transnacionalni kriminalci¹⁵.

Resnična podoba organiziranega kriminala je skrita bolj kot pri kateri koli drugi obliki kriminalitete. Organizirana čezmejna kriminaliteta spada v sodobno kriminaliteto zlasti zaradi svoje internacionalizacije, ekonomizacije in podjetništva, vdiranja v politiko in gospodarstvo. Hkrati je izredno prilagodljiv, ustvarjalen in iznajdljiv in resen tekmeč gospodarstvu in državnim represivnim organom¹⁶.

Policija je samo ena od formalnih ustanov družbenega nadzorstva v celotni verigi kazenskega postopka, a kar se tiče postopkov in dejavnosti, ki jih izvaja, zelo pomembna za odkrivanje in preiskovanje kriminalitete. Kazenski postopek ima kot rezultat pravnomočno obsodilno sodbo, kar naj bi delovalo na storilca in morebitne storilce.

Seveda so tudi mnenja o primernosti izrečenih kazni različna. Tako sta poznani retributivistična in utilitaristična

¹² Dokument št. 6204/2/9 ENFOPOL 35 REV 2 – Poročanje o organizirani kriminaliteti v EU je bil obravnavan v delovni skupini za policijsko sodelovanje Sveta EU v okviru pravosodja in notranjih zadev.

¹³ V Sloveniji smo za opredeljevanje pojma »organizirana kriminaliteta« prevzeli merila Europol, ki zahteva izpolnitev štirih obveznih (1. združba vsaj treh ljudi, 2. deluje v daljšem časovnem obdobju, 3. cilj je premoženjska korist (dobiček) ali družbena moč, 4. storitev težjih kaznivih dejanj (uradno pregonljivih kaznivih dejanj) in dveh od sedmih neobveznih meril (1. uporaba nasilja in /ali korupcije, 2. delovanje na mednarodni ravni, 3. vpletenost v pranje denarja, 4. uporaba notranjih pravil ravnanja, 5. točno določena delitev vlog in nalog za člane, 6. uporaba podjetniškega načina delovanja, 7. vplivanje na medije, gospodarstvo, državno upravo, politiko (Načrt ukrepov Kriminalistične policije za omejevanje organizirane kriminalitete za obdobje od 2005 do 2007).

¹⁴ Dobovšek, B., 2009.

¹⁵ Pečar, J., 1996, str. 14, 15.

¹⁶ Pečar, J., 1995, str. 319.

¹¹ Meško, G., 2002, str. 131–132.

teorija, ki govori o kazenskih sankcijah. Obe opravičujeta kazen z zasluženostjo za že storjeno dejanje, pri tem pa slednja bolj kot prva poudarja vpliv kaznovanja na zastraševanje drugih¹⁷.

Brez dvoma pa je močan vpliv represivnih organov na storilce s področja kriminalitete na tem področju. Dobra zakonodaja, ki ureja delovanje in pooblastila organov na tem področju, je pomembna, prav tako pa mora biti ukrepanje vseh ustanov, od policije do sodišč, hitro, saj samo pravočasni ukrepi dobro vplivajo na ravnanje storilcev. Pravnomočnim obsodilnim sodbam morajo slediti tudi odvzemi protipravno doseženih finančnih koristi, saj ta ukrep pomeni, da se kriminal ne izplača, ker dobljeni storilec od storitve kaznivega dejanja nima koristi¹⁸.

Največji problem našega pravosodja so nenormalno dolgi kazenski postopki, zastaranje kazenskega pregona in relativno malo pravnomočno obsojenih storilcev za gospodarsko kriminaliteto¹⁹.

8 Raziskava

Da bi podrobneje raziskali vpliv represivnih organov in generalne prevencije, je bila v sodelovanju z Združenjem bank Slovenije opravljena raziskava. V njej je sodelovalo 43 zaposlenih iz različnih bank, izdajateljev in tistih, ki se ukvarjajo z elektronskim plačilnim prometom z bančnimi in kreditnimi karticami. Opravljeni so bili tudi trije intervjuji z najbolj usposobljenimi ljudmi, ki se ukvarjajo s tem področjem v Sloveniji. Z anketnimi vprašalniki ali odzivi nanje je bilo pokritih okoli 80 % zaposlenih v bankah in drugih ustanovah, ki se ukvarjajo z raziskavami in dnevno delajo na tem področju.

Struktura anketirancev po spolu je bila 57,6 % moških in 42,4 % žensk, po starosti je bila taka: 30–39 let 37,7 %, 40–49 let 32,6 % in od 50–59 let 25,6 %. V skupino pod 30 in nad 60 let sta se uvrstila samo dva anketiranca oziroma skupaj 4,6 %; stopnja izobrazbe: 30,2 % srednja izobrazba, 11,6 % višja izobrazba, 20,9 % visoka izobrazba, 32,6 % univerzitetna izobrazba in 4,7 % magisterij in doktorat znanosti. Glede na dolžino delovne dobe so se anketiranci razvrstili v te skupine: 0 do 10 let 9,3 %, 11 do 19 let 34,9 %, 20 do 29 let 27,9 % in 30 do 39 let 27,9 %. Povprečna delovna doba anketirancev v kartičnem prometu je znašala: 0 do 10 let 44,2 %, 11 do 19 let 39,5 %, 20 do 29 let 11,6 % in 30 do 39 let 4,7 %.

¹⁷ Kanduč, Z., 1996, str. 131.

¹⁸ Lamberger, I., 2009.

¹⁹ Lamberger, I., 2006.

Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz več vsebinskih sklopov, z njim pa smo ugotavljali vplive različnih dejavnikov na možnosti in zlorabe pri kartičnem poslovanju v Sloveniji med zaposlenimi v elektronskem plačilnem prometu pri nas. Dobljeni rezultati so bili obdelani s statističnim programom SPSS 12.0.

Na vprašanja, ki so se nanašala na vpliv represivnih organov in generalne prevencije, smo dobili te odgovore:

Trditev »dobra zakonodaja, ki sankcionira in opredeljuje zlorabe, je pomembna za preprečevanje zlorab« je dosegla povprečno vrednost odgovorov v višini 4,05. S trditvijo se je popolnoma strinjalo 39,5 % vprašanih, večinoma strinjalo 32,6 % vprašanih. Takih, ki se s trditvijo niso strinjali, je bilo 7,0 %. Standardni odklon je znašal 0,950, variacija pa 0,903.

Na trditev »storilce zlorab je treba sankcionirati« je z odgovorom popolnoma se strinjam odgovorilo 86,0 % in večinoma se strinjam 14 % vprašanih. Povprečna vrednost odgovorov je bila 4,86. Standardni odklon je znašal 0,351, variacija pa 0,123.

S trditvijo »višja zagrožena kazen vodi k zmanjšanju zlorab« se je popolnoma strinjalo 11,6 % vprašanih, večinoma strinjalo 30,2 % vprašanih, strinjalo 46,5 % vprašanih. Takih, ki se s trditvijo niso strinjali oziroma se sploh niso strinjali, je bilo skupaj 11,6 %. Povprečna vrednost odgovorov je dosegla 3,37. Standardni odklon je bil 0,952, variacija pa 0,906.

S trditvijo »striktno izvajanje zakonodaje vpliva na bodoče storilce« se popolnoma strinja 37,2 % vprašanih, večinoma strinja 34,9 %, tistih, ki se s trditvijo ne strinjajo, pa je skupaj 4,7 %. Trditev je dosegla povprečno vrednost odgovorov v višini 4,02. Standardni odklon je znašal 0,963, variacija pa 0,928.

Trditev »povečanje števila odkritih storilcev vpliva na zmanjševanje izvrševanja zlorab« je dosegla povprečno vrednost odgovorov v višini 3,84. S trditvijo se je popolnoma strinjalo 27,9 % vprašanih, večinoma se je strinjalo 32,6 % vprašanih. Takih, ki se s trditvijo niso strinjali, je bilo 4,7 %. Standardni odklon je znašal 0,898, variacija pa 0,806.

Na trditev »veliko število obsojenih storilcev vpliva na zmanjšanje števila tistih, ki se odločajo za zlorabe« je z odgovorom popolnoma se strinjam odgovorilo 25,6 % vprašanih, večinoma se strinjam je odgovorilo 34,9 % in strinjamo se 32,6 %. Takih, ki se s trditvijo niso strinjali, je bilo skupaj 7 %. Trditev je dosegla skupno vrednost odgovorov v višini 3,77. Standardni odklon je znašal 0,972, variacija pa 0,945.

S trditvijo »postopek sankcioniranja storilca mora potekati in se zaključiti čim prej po dejanju« se je popolnoma strinjalo 74,4 % vprašanih in večinoma strinjalo 23,3 % vpra-

šanih. Takih, ki se s trditvijo ne bi strinjali, ni bilo. Trditev je dosegla visoko povprečno vrednost odgovorov v višini 4,72. Standardni odklon je znašal 0,504, variacija pa 0,254.

Trditev »storilci na tem področju so zelo dobro organizirani« je dosegla povprečno vrednost 4,55. S trditvijo se je popolnoma strinjalo 58,1 % in večinoma strinjalo 34,9 % vprašanih. Tistih, ki se s trditvijo niso strinjali, ni bilo. Standardni odklon je znašal 0,593, variacija pa 0,351.

S trditvijo »tovrstna kriminaliteta ima elemente organizirane kriminalitete« se je popolnoma strinjalo 65,1 % vprašanih in večinoma strinjalo 32,6 % vprašanih. Trditev je dosegla skupno vrednost odgovorov v višini 4,67. Odgovorov, ki se s trditvijo ne bi strinjali, ni bilo. Standardni odklon je znašal 0,477, variacija pa 0,228.

Na trditev »storilci ne smejo obdržati premoženjske koristi, ki so jo z zlorabo pridobili« je z odgovorom popolnoma se strinjam odgovorilo 95,3 % vprašanih in večinoma se strinjam 4,7 %. Takih, ki se s trditvijo ne bi strinjali, ni bilo, trditev pa je dosegla zelo visoko skupno vrednost odgovorov v višini 4,95. Standardni odklon je znašal 0,213, variacija pa 0,045.

S trditvijo »večina storilcev prihaja k nam iz drugih držav« se je popolnoma strinjalo 37,2 % vprašanih, večinoma strinjalo 39,5 % vprašanih in strinjalo 18,6 % vprašanih. Takih, ki se s trditvijo niso strinjali, je bilo 2,3 %. Trditev je dosegla povprečno vrednost odgovorov v višini 4,12. Standardni odklon je znašal 0,889, variacija pa 0,790.

Izračunane vrednosti povprečnih vrednosti odgovorov, standardni odkloni in variance so prikazani v preglednici.

Preglednica: Represivni dejavniki

Vprašanje	M	SD	V
c 1: Dobra zakonodaja, ki sankcionira zlorabe, je pomembna za preprečevanje zlorab	4,05	0,950	0,903
c 2: Storilce zlorab je treba sankcionirati	4,86	0,351	0,123
c 3: Višja zagrožena kazen vodi k zmanjšanju zlorab	3,37	0,952	0,906
c 4: Striktno izvajanje zakonodaje vpliva na bodoče storilce	4,02	0,963	0,928
c 5: Povečanje števila odkritih storilcev vpliva na zmanjševanje izvrševanja zlorab	3,84	0,898	0,806
c 6: Število obsojenih storilcev vpliva na zmanjšanje števila tistih, ki se odločajo za zlorabe	3,77	0,972	0,945
c 7: Postopek sankcioniranja storilca mora potekati in se končati čim prej po dejanju	4,72	0,504	0,254
c 8: Storilci na tem področju so zelo dobro organizirani	4,55	0,593	0,351
c 9: Tovrstna kriminaliteta ima prvine organizirane kriminalitete	4,67	0,477	0,228
c 10: Storilci ne smejo obdržati premoženjske koristi, ki so si jo z zlorabo pridobili	4,95	0,213	0,045
c 11: Večina storilcev prihaja k nam iz drugih držav	4,12	0,889	0,790

9 Ugotovitve raziskave

Izsledki raziskave so pokazali, da povezava med represivnimi dejavniki in zlorabami ter njihov vpliv na storilce obstaja. Vpliv represivnih dejavnikov pa ni tako velik, kot bi bilo pričakovati. Dobra zakonodaja, ki ureja to področje, je pomembna, posebnega pomena pa sta hitro vodenje in končanje postopkov in še posebej odvzem protipravne premoženjske koristi, ki so si jo storilci pridobili z zlorabami. Možnost za prisilne ukrepe države mora kakor na vseh drugih področjih obstajati tudi pri zlorabah elektronskega bančništva, a ta možnost ostaja kot skrajna, če odpovedo preprečevalni ukrepi, ki zlorabe preprečujejo, a do zlorabe vendarle pride.

Za uspešno preprečevanje zlorab plačilnih in kreditnih kartic nista dovolj samo tehnična zaščita in delovanje policije, ampak je treba vzpostaviti učinkovit varnostni model, ki je sestavljen iz različnih sklopov, ki ravno z medsebojnim delovanjem dosegajo najboljše rezultate. Ne gre samo za informacijsko varnost (tehnično gledano), ampak za model varnostnega sistema, ki zajema preprečevalne in prisilne dejavnike in ukrepe.

Iz zastavljenega modela in analize zlorab vidimo, da ima narava zlorab v elektronskem bančništvu značilnosti mednarodnega kriminala, saj storilci največkrat prihajajo iz drugih držav in zlorablajo pri nas kartice imetnikov iz tujine. Zaradi tega se morajo povezovati izdajatelji kartic (bank) in vse ustanove, ki preiskujejo in preprečujejo zlorabe. Banke so povezane in sodelujejo z domačimi bankami prek Združenja bank Slovenije kakor tudi mednarodno s tujimi bankami in lastniki licenc tujih kartic. Policija prek Europolu in Interpola sodeluje z drugimi policijami, saj brez mednarodnega sodelovanja in upoštevanja mednarodne razsežnosti ni mogoče omejevati, še manj pa preiskovati zlorab na tem področju.

Vpliv države pri zlorabah kreditnih in plačilnih kartic z represivnimi organi je vsekakor pomemben, saj je pomemben dejavnik pri odločanju storilcev za storitve kaznivih dejanj. Seveda pa se intenzivnost odločanja storilcev kaže tudi v tem, koliko je možnosti, da je storilec odkrit, sankcioniran in pravnomočno obsojen in koliko je bil s samim postopkom oškodovan oziroma koliko koristi, pridobljene s kriminalom, mu je ostalo. Zaradi tega je vpliv države prek represivnih ukrepov pomemben za vse morebitne storilce kaznivih dejanj (generalna prevencija), kakor tudi za vse povratnike (specialna prevencija). Zavedanje storilcev, da obstajajo majhne možnosti, da se s kriminalnimi dejanji da pridobiti premoženjska korist in obstaja velika možnost, da bodo odkriti in sankcionirani, zmanjšuje odločanje za storitev kaznivih dejanj. Zaradi vse večje mobilnosti storilcev ti lahko izkoriščajo razmere, ki vladajo v posamezni državi in kazniva dejanja storijo tam, kjer je to lažje, so lahko uspešnejši in kadar so državni mehanizmi taki, da obstaja velika verjetnost, da ne bodo niti odkriti, kaj šele sankcionirani. Zaradi tega je pomembno, da se uskladijo zakonodaja med posameznimi državami kakor tudi vsi drugi ukrepi za zaščito elektronskih plačilnih sistemov in ukrepanje represivnih organov.

Omejitev raziskave lahko povzroči pomanjkljivost podatkov, saj je za gospodarsko kriminaliteto značilno t. i. »sivo polje«, hkrati pa so banke in druge finančne ustanove zavezane, da varujejo podatke, ki jih obdelujejo. Priložnosti za nadaljnje raziskovanje so vplivi preprečevalnih dejavnikov na elektronski plačilni promet oziroma boljšo zaščito pred napadi storilcev.

10 Sklepne ugotovitve

Represivni dejavniki, ki kaznujejo storilce gospodarske kriminalitete v elektronskem bančništvu so zelo pomembni. Omogočajo ukrepanje države in njenih nadzorstvenih organov takrat, ko do zlorabe že pride, saj je treba za odkrivanje in pregon storilcev imeti potrebna sredstva in zakonsko podlago. Vpliv represivnih dejavnikov na odločanje storilcev za kazniva dejanja (generalna prevencija) je prav tako pomemben, saj se storilci kaznivih dejanj pretežno odločajo na podlagi koristi in škode, ki jo bodo imeli. Zato je pomembno, da je zakonodaja primerna in usklajena tudi z zakonodajo drugih držav, ker zaradi velike mobilnosti storilci zlorabljajo tam, kjer obstaja velika verjetnost, da ne bodo niti odkriti niti sankcionirani.

Literatura

1. Bobek, D. (1992). **Organiziranje in poslovanje bank**, EPF Maribor.
2. Bobek, S. (1993). **Informatika za ekonomiste**, EPF Maribor.
3. Dobovšek, B. (2009). Transnacionalna kriminaliteta, V: **Fakulteta za varnostne vede**, Univerza v Mariboru, študijsko gradivo.
4. Duclaux, D. (1996). The call of the web. V: **ABA**, 88. zvezek, št. 4, str. 20–22.
5. Glogovšek, J. (2008). **Bančni management**. Maribor, Pivec, 566 strani.
6. Gradišar, M. (2003). Uvod v informatiko, V: **Ekonomski fakulteta**, Ljubljana.
7. Gradišar, M., Jaklič, Turk, T. (2007). Osnove poslovne informatike, V: **Ekonomski fakulteta**, Ljubljana.
8. Jerman Blažič, B. (2001). Elektronsko poslovanje na internetu. V: **Gospodarski vestnik**, Ljubljana, 206 str.
9. Kanduž, Z. (1996). Utilitarne in retributivne zamisli o upravičenosti kaznovanja. V: **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, letn. 47, št. 2, str. 122–133.
10. Lamberger, I. (2005). Mednarodne finančne goljufije, V: Dvoršek, A., Selinšek, L. (ur.). **Problematika finančnega kriminala v Sloveniji**, Pravna fakulteta, Maribor, str. 87–100.
11. Lamberger, I. (2006). Učinkovitost preiskovanja in zatiranja gospodarske kriminalitete, V: **Zbornik povzetkov, Raznolikost zagotavljanja varnosti, 7. slovenski dnevi varstvoslovja**, Fakulteta za varnostne vede, Maribor, str. 1073–1080.
12. Lamberger, I. (2008). Kako preprečevati zlorabe v elektronskem plačilnem prometu, V: TURK, I. (ur.). **Zbornik referatov. 40. simpozij o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji**, 16.–18. april 2008, Portorož, Ljubljana, Zveza ekonomistov Slovenije: Zveza računovodij, finančnikov in revizorjev Slovenije.
13. Lamberger, I. (2009). Vpliv represivnih organov in generalne prevencije na področju zlorab kreditnih in plačilnih kartic, V: **Zbornik povzetkov, 10. slovenski dnevi varstvoslovja**, Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana.
14. Meško, G. (2002). Osnove preprečevanja kriminalitete, V: **MNZ, Visoka policijsko-varnostna šola**, Ljubljana.
15. Pečar, J. (1996). Družbeno nadzorstvo in organizirani kriminal. V: **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, letn. 47, št. 1, str. 14–24.
16. Pečar, J. (1995). Organizirani in transnacionalni kriminal. V: **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, letn. 46, št. 4.

The impact of repressive factors on abuse of credit and debit cards in Slovenia

Miro Gradišar, Ph. D., Full Professor, Faculty of Economics, University of Ljubljana
Igor Lamberger, M.A. in Economics, University Graduate of Economics, General police Administration,
Lecturer at Police Academy and Senior Lecturer at the Faculty of Criminal Justice and Security, University in Maribor

The paper deals with the impact of repressive agencies, legislation and sentencing on the extent of abuse of payment transactions with credit and debit cards. Payment transactions are one of the important activities of banks, but they are also conducted by other financial institutions. Although electronic payment transactions are in swift ascent because of their lower costs, speed and practicability, they are often a target of attacks, due to difficult and sometimes insufficient protection of electronic payment systems. It is the duty of the state to regulate and to ensure the observance of legal order and respect for social norms, through its penal legislation and repressive agencies. The impact of state measures on electronic payment transactions and on the number of abuses is therefore an important issue in suppression of crime and in the formulation of state policies. In order to establish the impact of these factors, a research study was conducted, in which it was confirmed by the use of case study analysis, the completion of a survey and the collection and analysis of quantitative and qualitative data, that repressive factors exert an impact on the abuse of credit and debit cards.

Key words: electronic payment transactions, electronic banking, financial crime, abuses, frauds, banks

UDC: 343.721 : 336.777 + 336.71 : 004.738